

O'BEK MAQOM MAKTABLARI: O'XSHASHLIGI VA O'ZGACHALIGI.

O'zbekiston Davlat Konservatoryasi Nukus filiali

“Musiqqa san’ati” fakulteti

San’atshunoslik: “Musiqashunoslik” mutaxassisligi

2 - kurs talabasi

Kojakulova Indira

Ilmiy rahbar:

Lyubimceva Viktoriya

Annotaciya: Ushbu maqolada maqom tarixi, o‘zbek maqomlari va maktablari, uning o‘ziga xosligi va o‘xshashliklari haqida ma’lumotlar berilgan. Maqom faqat musiqa emas, u - inson ruhiyatining ko‘zgusi.

Kalit so‘zlar: Madaniyat, maqom, tarix, musiqa, milliy, cholg‘u, qo‘shiq. Ritm.

Аннотация: В данной статье представлена информация об истории макома, его особенностях и сходствах с узбекскими макомами и школами. Маком - это не только музыка, это зеркало человеческого духа.

Ключевые слова: Культура, маком, история, музыка, национальный музыкальный инструмент, песня, ритм.

Annotation: This article provides information on the history of maqom, its unique characteristics, and similarities with Uzbek maqoms and their schools. Maqom is not just music; it is a mirror of the human spirit.

Keywords: Culture, maqom, history, music, national, musical instruments, song, rhythm

O‘zbek xalqining o‘z ildizlari bilan qadim asrlarga borib taqaladigan musiqiy merosi, turli musiqiy janrlar va boy tasviriy vositalar bilan bizning davrimizgacha ular orasida maqomlar, so‘ngra tom ma’noda maqomchilik san’ati sharq xalqlari

musiqiy merosida juda katta o‘rin tutadi. Shu bois maqomlar masalasi san‘at va ilm ahlining diqqat-e‘tiborini o‘ziga jalb etib, Sharq xalqlari musiqa madaniyatida juda katta tarixiy, ilmiy va amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan masalalardan biri bo‘lib qolmoqda. IX-XIX asrlar davomida Sharq musiqa madaniyatiga oid tarixiy-nazariy manbalarda, zamonaviy manbashunoslik va musiqashunoslik ilmiy-tadqiqot asarlarida maqomlarning shakllanishi va rivojlanishi masalasiga alohida ahamiyat berib, olimlar maqomlar haqida o‘z fikrlarini bildirib kelganlar. O‘zbek-tojik xalqlari mumtoz musiqa ijodidagi maqomlar sozanda va xonandadan shogirdga o‘tib, bizgacha yetib kelgan va maqomlar turkumidagi yagona janr - Shashmaqom ko‘rinishida tasavvur qilish mumkin. O‘zbek mumtoz musiqasida maqom janri yetakchi o‘rin egallab kelgan. Maqomlar juda qadim zamonlarda, Yaqin va O‘rta Sharq xalqlari musiqa madaniyatida mavjud bo‘lgan; yetuk sozanda va xonandalar tomonidan yaratilgan va IX-X asrlarda rivojlanib, uzoq tarixiy-madaniy taraqqiyot jarayonida mustaqil musiqa janri sifatida rivojlanib, asrlar davomida yangi vositalar bilan boyidi.

“Maqom” so‘zi arabcha “maqom” bo‘lib (o‘rin, joy, manzilgoh, pog‘ona, daraja), “turar joy,” “yashash joyi” kabi ma‘nolarni anglatadi. Bu so‘z diniy adabiyotda, tasavvuf ilmi va boshqa sohalarda ham keng qo‘llanilgan bo‘lib, maxsus so‘z birikmasi sifatida musiqa madaniyatida yetuk o‘rta asr davridan boshlab, turli (parda, kuy, qo‘shiq, shakl, asar, usul) ma‘nolarda qo‘llanilgan. Shu bilan ularning tutgan o‘rni, badiiy-estetik qiymati va to‘liq bir tarixiy rivojlanish yo‘li ochib berildi. Chunki maqom - bu musiqiy tasavvur va g‘oyalar dunyosidir. Maqom shaklidagi har qanday katta-kichik badiiy asar (yaxlit yoki ko‘p qismli turkum) kuy, qo‘shiq, raqs yoki ularning aralash ko‘rinishi asrlar davomida muayyan shakllardagi musiqiy timsollar sifatida shakllanib, o‘ziga xos ko‘chma nomlar bilan yuritib kelingan.

Musiqada “maqom” deganda kuy tovushqatorining alohida bosqichlari parda tuzilmalari, lad tizimlari, alohida musiqiy asar (cholg‘u yoki ashula), musiqa turi

(janri) - cholg‘u va ashula asarlarini birlashtiruvchi katta-kichik turkumli janri tushunish kerak. Turli xalqlar madaniyatida “maqom” so‘zli asar va guruhlar mavjud. Maqom, mug‘om, muqom, dastgoh, nuba kabi tushunchalarning variantlari keng tarqalgan. O‘zbekiston musiqa madaniyatida uchta asosiy maqom guruhleri, turli shakldagi maqom asarlari va guruhleri tarqalgan - ya’ni Buxoro “Shashmaqomi,” “Xorazm maqomlari” va “Farg‘ona-Toshkent maqom yo‘llari” turkumlari, shuningdek, maqom cholg‘u-asbob (“Cho‘li Iroq,” “Yovvoyi Chorgoh”) va ashula (“Yovvoyi Ushshoq,” “Segoh”) yo‘llari, lokal maqom cholg‘u-asbob va ashula guruhleri - Farg‘ona “surnay maqom yo‘llari” va “Ushshoq” ashula guruhi, Xorazm “Dutor maqom guruhi,” “Feruz” ashula guruhleri va h.k.

Maqom “O‘zbek an’anaviy musiqasining o‘ziga xos janri” sifatida shakllanib, uning og‘zaki professionalizm yo‘nalishi bevosita ijrochilik madaniyati bilan bog‘liq. Bu san’atning haqiqiy va chinakam badiiy ijrosi maxsus bilim va ko‘nikmalar, mashhur ustozlardan maqom an’analarini o‘zlashtirishni talab etgan.

V. Uspenskiy o‘z taassurotlari haqida yozadi - Buxoroda 1923-yili ko‘p ming xalq olomonini, nafas chiqarmay, mashhur xonanda ijrosida "Shashmaqom" ijrosini tinglagan. Maqom san’atiga faol qiziqish, ularni yozib olish, ilmiy va amaliy o‘rganish ishlari XIX-XX asrlar kesimida Buxoro, Xiva va Qo‘qon xonliklarida (Rossiya imperiyasi hukmronligi davrida) “Turkiston o‘lkasi” biroz jonlana boshlaydi, an’anaviy musiqa - maqomlarga bo‘lgan talab yangi bosqichga ko‘tariladi.

O‘zbek mumtoz musiqasining mustahkam, buzilmas asosi bo‘lgan olti maqom “Shashmaqom.” XVIII asrgacha hali to‘liq sikl sifatida yuzaga kelmagan bo‘lsa-da, uning shakllanish jarayoni ancha oldin boshlanganligi tabiiy. O‘n ikki maqom – “Duvozdahmaqom” turkumi mukammalroq bo‘lib, olti maqom turkumi – “Shashmaqom”ning vujudga kelishida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lgan.

“O‘zbek maqomati” tizimining rivojlanish tarixida Buxoro “Shashmaqomi” asosida XIX asrdan boshlab “Xorazm maqomlari” guruhi, uning tanbur va dutor

maqomlari namunalari hamda “Turkiston” (hozirgi kunda) – “Farg‘ona-Toshkent maqom yo‘llari,” uning cholg‘u asboblari va ashula guruhlari shakllanib, rivojlangan va ushbu maqom guruhlari, jumladan, zamonaviy ko‘rinishlarining har birida, bir tomondan, ularning mustaqil yo‘nalishi, ikkinchi tomondan, umumiy asosi (parda, usul, shakl, musiqiy-verbal tili va o‘ziga xos ijro uslublari) borib taqalgan yagona tizim ekanligi ma’lum bo‘ladi.

“Xorazm maqomlari” turkumi Xorazm an’anaviy musiqasining eng yirik namunasi bo‘lib, u XIX asrda shakllanib, keng tarqalib rivojlangan. “Xorazm maqomlari” turkumi Rost, Buzruk, Navo, Dugoh, Segoh, Iroq va Panjgoh maqomlaridan iborat (“Panjgoh”). “Rost” maqomi asosida yuzaga kelgan va uning faqat “cholg‘u” qismi saqlab qolingan. Shu sababli musiqiy amaliyotda “Olti yarim maqom” iborasi qo‘llaniladi). Har bir maqom o‘z navbatida “Shashmaqom”ga o‘xshash ikki qismdan iborat; “vocal” va “cholg‘u” bo‘limi. Maqomlar o‘z navbatida har xil joyda o‘zining uslubiga qarab o‘rgatiladi, bu uslublar ma’lum bir joyda ya’ni maktablarda o‘rgatiladi.

O‘zbek maqom maktablari ma’naviy merosi va badiiy birligi - o‘zbek mumtoz musiqasi deganda, birinchi navbatda aql va hissiyot uyg‘unligi bo‘lgan maqomlar ko‘z oldimizga keladi. Maqom san’ati tarixi uchta asosiy mahalliy maktabga bo‘linadi; Buxoro maqom maktabi (Shashmaqom), Xorazm maqom maktabi va Farg‘ona-Toshkent maqom maktabi. Barcha o‘zbek maqom maktablari asosan bir xil lad (maqom doiralari) tizimiga tayanadi. Maktab turlicha bo‘lishiga qaramay, Rost, Navo, Segoh, Dugoh va Iroq kabi asosiy maqom nomlari va ularning tovushqatorlari barcha maktablarda saqlanib qolgan. Maqom maktablarining o‘ziga xosliklari ularning nafaqat geografik joylashuvida, balki kuylarning tuzilishi, cholg‘u ansambli va ijro uslubidagi kam uchraydigan jihatlarida namoyon bo‘ladi.

Quyida har bir maktabning o'ziga xos xususiyatlari keltirilgan. Buxoro maqom maktabi (Shashmaqom). Shashmaqom - eng mukammal, qat'iy kanonlarga asoslangan tizim. Olti asosiy maqomdan iborat. Har bir maqom ikkita katta qismga - Mushkilot (cholg'u) va Nasr (ashula) qismlariga bo'linadi. Buxoro maqomlarida kuy va ritm juda qat'iy tartibga bo'ysundirilgan. Uni o'z-o'zidan o'zgartirishga yo'l qo'yilmaydi. Kuy juda sekin va vazmin boshlanadi. Ular ko'pincha saroy muhitida, katta ansambllar bilan ijro etilishiga moslashgan. Ko'povozlik elementlari uchraydi, ya'ni ansambldagi kuylar va xonandalar bir kuyni turli registrlarda boyitib ijro etadilar.

Xorazm maqom maktabi. Xorazm maqomlari o'zining jonliligi va barqaror nota tizimiga egaligi bilan ajralib turadi. Xorazm maqomlarining eng katta o'ziga xosligi - XIX asrda Komil Xorazmiy tomonidan kashf etilgan maxsus nota tizimi (tanbur chiziqlari) orqali qog'ozga tushirilganligidadir. Bu maqomlarning an'anaviy shaklda saqlanib qolishini ta'minlagan. Xorazm maqomlarida usullar (doira zarblari) juda tezkor va dinamik xarakterga ega. Ayrim qismlari juda ko'p "ufo" (o'yinga mos) ritmlardan iborat. Bu maktabda Xorazm tanburi yetakchi o'rinda turadi. Shu bilan birga, organ kabi sozlar ham maqom tarkibiga kiritilgan holatlari uchraydi. "Olti yarim maqom" tizimi (Buzruk, Rost, Navo, Dugoh, Segoh, Iroq va mahalliy Panjgoh kuylari).

Farg'ona-Toshkent maqom yo'llari. Bu maktab qat'iy sikl emas, balki ko'proq erkin va lirik she'rlar to'plami sifatida rivojlangan. Shashmaqomdek qat'iy izchillikka ega emas. Bu maktabda yakka maqom yo'llari (masalan, "Chorgoh," "Bayot," "Gulyor-Shaxnoza") juda mashhur. Bu maktab ijrochilari (masalan, Levicha Boboxonov, Mulla To'ychi Toshmuhamedov an'anasi) yuqori registrda, juda ta'sirchan va mungli ovozda kuylashi bilan mashhur. Farg'ona maqom yo'llari xalq kuylari, qo'shiqlari va "Katta ashula" (patnis ashula) janri bilan juda

chambarchas bog‘langan. Nay va qo‘shnay sozlari bu maktabda juda yuksak darajada rivojlangan.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbek maqom maktablari - bir daraxtdan unib chiqqan turli shoxlarga o‘xshaydi. Buxoro maqomining salobati, Xorazmning yuksak ritmi va Farg‘onaning nafis lirikasi birlashib, o‘zbek xalqining barqaror ma’naviy qadriyatini tashkil etadi. O‘zbek maqom maktablari - bir daraxtdan unib chiqqan turli shoxlarga o‘xshaydi. Buxoro maqomining salobati, Xorazmning yuksak ritmi va Farg‘onaning nafis lirikasi birlashib, o‘zbek xalqining barqaror ma’naviy qadriyatini tashkil etadi. Bu maktablarni o‘rganish va saqlash - milliy o‘zligimizni saqlash bilan birdek ahamiyatga ega. O‘zbek maqom maktablari - xalqimizning ko‘p asrlik musiqiy merosining asosidir. Buxoro, Xorazm va Farg‘ona-Toshkent maqom maktablari o‘zining ijro uslubi va mintaqaviy o‘ziga xosligi bilan ajralib tursa-da, barchasi birdek mumtoz musiqaning teran falsafasini aks ettiradi. Bu bebaho merosni o‘rganish va kelajak avlodga yetkazish - bugungi kun musiqashunoslari oldida turgan eng muhim vazifalardan biridir. Shunday qilib, o‘zbek maqom san’ati o‘zining tarixiy ildizlari va maktablarga bo‘linishi bilan jahon madaniyatida alohida o‘rin tutadi. Maqom faqat musiqa emas, u - inson ruhiyatining ko‘zgusi.

Bu san’atni asrash va rivojlantirish bizni madaniy jihatdan boyitish bilan birga, dunyo xalqlari o‘rtasidagi o‘rnimizni ham belgilaydi.

Paydalanilgan ádebiyatlar:

1. ABDULLAYEV. R “An’anaviy o‘zbek musiqasi asoslari” “MUSIQA” nashriyoti Toshkent 2022.
2. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Maqom>
3. Talaboyev A.N “Maqom sana’ti”. Maqom sanatini o‘rganishda va uni yosh ijrochilarga o‘rgatishda etibor qaratilishi lozim bo‘lgan jihatlar 2025.